
مبانی قرآنی مقاومت اسلامی در مقابل نظام سلطه با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری ظله

زینب درانی^۱

چکیده

مقاومت و پایداری از پدیده‌های بسیار مهم و ارزنده در زندگی انسان و سلاحی برنده در صحنه مبارزه و نبرد است و مقاومت اسلامی، پایداری و ایستادگی بر اساس انگیزه‌های اسلامی و دینی است. شناخت مبانی مقاومت، راه رسیدن به اهداف را بسی آسان کرده است و این مبانی قرآنی نقش مهمی در رسیدن به اهداف اسلامی در مقابل نظام سلطه دارد و باعث بروز موفقیت و رسیدن به هدف و غایت اساسی و اصلی انسان خواهد شد، پیروزی به افراد شجاع و دلیر اختصاص دارد که در هر شرایطی تسلیم موانع نمی‌شوند و همیشه با بصیرت و آگاهی راه مستقیم را پیش می‌گیرند. هدف این پژوهش، بررسی مبانی قرآنی مقاومت اسلامی در مقابل نظام سلطه با تأکید بر بیانات مقام معظم رهبری است. قرآن با بینشی دقیق تر به بررسی مفهوم و مبانی مقاومت اسلامی پرداخته است و مبانی مقاومت ورزی را در زمینه‌های اعتقادی، اخلاقی و رفتاری بررسی کرده است. نوشته حاضر با روش

۱. طلبه سطح سه موسسه آموزش عالی حضرت معصومه س بندر عباس 58567985@gmail.com

توصیفی و تحلیلی با بررسی در منابع دینی به ویژه قرآن و کتب تفسیری و گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای صورت گرفت. از جمله آن مبانی ایمان بصیرت، صبر و عزم آهنین و موافق با سنت‌های الهی و توکل به خدا و اعتماد به وعده‌های الهی است.

واژگان کلیدی: استقامت، صبر، بیانیه گام دوم، مقام معظم رهبری

مقدمه

هر موجود زنده اعم از نبات، حیوان و انسان در طول حیات خود با چالش‌ها و مشکلاتی مواجه است که ضرورت تداوم زندگی ایجاب می‌کند راه حل‌ها و چاره‌هایی برای برون رفت از آن‌ها پیدا کند. در این راستا یک کنش و واکنش طبیعی و غریزی را همه موجودات به کار بسته‌اند و آن راه مقاومت است. مقاومت عبارت است از سازش ناپذیری با ظلم و آمادگی همه جانبه برای حفظ داشته‌های مادی و معنوی و به دست آوردن ارزش‌های مادی و معنوی، چه در وجه فردی و چه در وجه جمعی برای رسیدن به مقصدهای مادی و معنوی تعریف شده و در هویت دینی و فرهنگی و تمدنی یک جامعه با یک امت کبیر، وقتی چنین آمادگی در فرد یا جامعه به وجود آمد، دیگر آن فرد یا جامعه مقاومت یافته به آرامش مطلوب رسیده و هیچ عالم درونی و بیرونی نمی‌تواند آن فرد یا جامعه را به نابودی و از هم پاشی بکشانند. قرآن کریم مقاومت را واجب شرعی و ضروری بشر می‌داند که نبود آن در زمین منجر به فساد خواهد شد و خداوند متعال، یکتاپرستان پایدار بر توحید را بشارت به بهشتی می‌دهد که در روز واپسین استقامت ورزان در مسیر حق از نعمت‌های آن بهره مند خواهند شد.

در جهان اسلام در عصر کنونی به رغم پیشرفت‌های صنعتی-علمی که باید بشر در سایه این پیشرفت‌ها به جهان انسانی مطلوب دست می‌یافت، اما آدمی به سبب دست زدن به ستمگری و فساد و جنگ و کشتار، چنان که در قرآن به آن اشاره شده است روز به روز از ماهیت انسانی و الهی خود دور گشته و به دره نابودی و سیاهی خودش را نزدیک کرده است. در چنین عصری ضرورت پیدا کردن راه برون رفت از این سیاهی‌ها و تباهی‌ها و بازگشت به انسانیت از دغدغه‌های جدی آدمی است. انسان امروزی نه به مقتضیات فطری و عقلی توجهی می‌کند و نه به مقتضیات وحیانی؛ در مقابل این همه تجاوز و ستمگری راهی جز مقاومت حقیقی و توجه به مبانی و اصول آن وجود ندارد و اگر جلو متجاوزان، ایستادگی نشود همه ارزش‌های مادی و معنوی به تباهی کشیده خواهد شد. در این مقاله

الگوهای مقاومت در قرآن کریم مبانی اعتقادی، اخلاقی، و رفتاری را با تأکید بر بیانیه گام دوم مورد بررسی قرار داده ایم.

نوشته حاضر با روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای با بررسی متعددی در متون دینی به ویژه قرآن و کتب تفسیری گردآوری اطلاعات صورت گرفته است. تحقیقات انجام شده نشان می‌دهد تحقیقات علمی قابل توجهی در زمینه مبانی مقاومت اسلامی انجام نشده و محققان هر یک ابعاد خاصی را بررسی کرده‌اند. در مقاله عوامل و موانع استقامت ورزی با رویکرد قرآنی عوامل و موانع استقامت و پایداری را مورد بررسی قرار داده شده است.

۱. مفهوم شناسی

مفهوم شناسی مهمترین لغات این نوشتار به شرح ذیل است.

۱-۱. مبانی

واژه مبنا در لغت به معنای اساس، شالوده، پایه و بنیاد است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۲/۱۲۸۵). لغت شناسان این کلمه را با واژه‌های اصل، قاعده و ضابطه هم معنا دانسته‌اند؛ ولی به تدریج این کلمه بر پیش فرض‌های کلان و اصول موضوعه کلامی و فلسفی علوم و نیز دلایل اثبات یک نظریه اطلاق شده است (سعیدی روشن، ۱۳۸۹: ۱۰).

۱-۲. مقاومت اسلامی

واژه مقاومت مصدر باب «مفاعله» از ریشه «ق و م» به معنای قوت و نیرو (طریحی، ۱۳۷۵: ۶/۱۴۸) برخاستن، ایستادگی، استقامت و پایداری، مخالفت کردن، برابری کردن در جنگ (ابن منظور، ۱۴۱۶: ۱۲/۴۹۹). مفسران و اندیشمندان اسلامی برای مقاومت تعریف‌هایی ارائه کرده‌اند، از جمله: پایداری در دین و حفظ مسیحق در برابر کژی‌ها (ابن عاشور، ۱۴۲۰: ۲۸۲) و اینکه انسان همواره بر طریق مستقیم که راه متوسط میان افراط و تفریط است، باشد (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۱/۸۴)

در قرآن کریم واژه مقاومت به کار نرفته است. آنچه در قرآن به کار رفته است. مشتقات واژه استقامت است.

مقاومت در اصطلاح به معنای این است که انسان یک راهی را انتخاب کند آن راه را راه حق می داند، راه درست می داند، و در این راه شروع به حرکت کند و موانع نتواند او را از حرکت در این راه منصرف کند و او را متوقف کند (بیانات رهبری در مراسم سی امین سالگرد رحلت امام خمینی علیه السلام، ۱۳۹۸/۳/۱۴، [https://farsi.khamenei.ir/speech-\(content?id=42758](https://farsi.khamenei.ir/speech-(content?id=42758)

اسلام از ریشه « س ل م » به معنای مصون بودن از آفات ظاهری و باطنی (راغب اصفهانی، ۱۴۱۶: ۴۲۱). این مصون بودن گاهی باطنی است مانند عبارت قرآنی "قلْبٌ سَلِيمٌ" که در آیه ۸۹ سوره شعراء آمده و گاهی ظاهری است مانند آیه ۶۹ سوره انبیاء که می فرماید: گفتیم ای آتش بر ابراهیم سرد شو. اسلام در اصطلاح پذیرش دینی الهی است که موجب مصون ماندن از آفات درونی و بیرونی است که با تسلیم شدن در برابر امری قاطع و با صلابت که موجب علو درجات انسان می شود به دست می آید (ملکیان اصفهانی، ۱۳۴۴: ۲۷/۲۰۵) مقاومت اسلامی به معنای مقاومت برآمده از آموزه های اسلامی است. مقاومت اسلامی می تواند قلمرو عام داشته باشد و هر گونه ایستادگی در برابر موانع بیرونی و درونی، از جمله مبارزه با شیطان و هوای نفس را دربر میگیرد ولی در ادبیات معاصر به معنای ایستادگی در برابر موانع و دشمنان بیرونی اسلام است، دشمنی که با جنگ نرم مانع از تحقق اهداف متعالی اسلام است. (علی خراسانی، ۱۳۹۹: ۱۷)

۱-۳. نظام سلطه

نظام در لغت به معنای قدرت و قوت، غلبه و اقتدار است (دهخدا، ۱۳۷۳: ۱۱/۱۱۷۹). نظام سلطه در اصطلاح یعنی اینکه چند قدرت دست یافته به توانایی مادی و سلاح و پول و امثال این ها بخواهند بر دنیا حکومت کنند، مظهر نظام سلطه هم امروز آمریکا هست (بیانات رهبری در دیدار مردم آذربایجان:

(<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=25363>، ۱۳۹۲/۱۱/۲۸)

بنابراین، نظام سلطه به سیستم و مجموعه‌ای از دولت‌ها اطلاق می‌شود که با شیوه سلطه جویی سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی بر دیگر کشورها، حقوق و منافع آن‌ها را نادیده گرفته و منافع خود را ترجیح می‌دهند. (جعفری، ۱۳۹۶: ۱۴۳).

۲. الگوهای مقاومت در قرآن

الگوهای مقاومت در قرآن به شرح ذیل هستند.

۲-۱. نوح

اولین الگو برای مقاومت اسلامی حضرت نوح علیه السلام است که ایشان از جمله پیامبرانی بودند که مدت طولانی به تبلیغ دین یکتاپرستی پرداختند. حضرت نوح با استقامت فوق العاده که زاینده‌ی ایمان است با جدیت فراوان به کار خود ادامه می‌داد، و بی‌اعتنا به گفته‌های بی‌اساس این کوردلان از خود راضی به سرعت پیش روی می‌کرد، ک روز به روز اسکلت کشتی آماده‌تر و مهیا تر می‌شد، فقط گاهی سربلند می‌کرد و این جمله کوتاه و پر معنا را به آن‌ها می‌گفت: اگر امروز ما را مسخره می‌کنید ما نیز شما را همین گونه در آینده نزدیک مسخره خواهیم کرد... (مکارم شیرازی، ۱۳۵۳: ۲/۳۴۲)

حضرت نوح سال‌های زیادی میان قوم سرکش خود مقاومت کرد و آن‌ها را به توحید فراخواند ولی جز گروه اندکی ایمان نیاوردند و اکثریت آنان او را آزرده و تکذیب کردند پس از اینکه نوح از قوم خود ناامید شد و دست به دعا برداشت و از خدا یاری خواست، پس عذاب الهی به صورت سیلابی بزرگ فرود آمد و کافران لجوج را به هلاکت رساند. (رضایی اصفهانی، ۱۳۴۱: ۴۷/۱۴)

۲-۲. یعقوب

حضرت یعقوب که جد والای بنی اسرائیل است، آن زمان که در تنگنای شدیدی قرار

گرفته بود، از یک سو فرزند عزیزش یوسف علیه السلام را از دست داده، و از سوی دیگر قحطی شدید کنعان همه مردم از جمله خاندان او را تحت فشار قرار داده است، و به حکم اجباری فرزند دلبند دیگرش بنیامین را به دست برادران بد سابقه و نامهربان! سپرده، تا برای به دست آوردن آذوقه بار دیگر به سرزمین مصر بروند و از عزیز مصر کمک بطلبند. حضرت یعقوب علیه السلام با صبر و توکل بر خداوند توانست در برابر این سختی ها و فشارها مقاوم باشد و استقامت کند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷: ۲/۲۶۳).

۳-۲. سپاه طالوت

در قان کریم آمده است: «وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَ جُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أفرغ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ ثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَ أَنْصِرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ» (بقره: ۲۵۰)؛ و چون طالوت و اهل ایمان برای جنگ با جالوت و سپاهیانش ظاهر شدند، گفتند: پروردگارا بر ما صبر و شکیبایی فرو ریز، و گام هایمان را استوار ساز، و ما را بر گروه کافران پیروز گردان.

آیه مورد بحث از لحظاتی سخن می گوید که دو لشکر در مقابل هم قرار گرفتند لشکر نیرومند جالوت و لشکر ضعیف طالوت، درست است که نفرات طالوت در برابر لشکر جالوت اندک بودند و ساز و برگ جنگی قابل ملاحظه ای نیز در اختیار نداشتند، ولی چیزی که این عدم توازن را به نفع مظلومان بنی اسرائیل برام زد و سرانجام در برابر دشمن پیروز شدند، همان ایمان و توکل آن ها بر خدا و تکیه بر صبر و استقامت و تقاضای نصرت از پیشگاه حق بود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷: ۲/۲۶۶) به همین دلیل در آیه بعد می فرماید: فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ ... (بقره/۲۵۱)؛ آن ها به فرمان خدا سپاه جالوت را در هم شکستند و به هزیمت واداشتند ...

این آیه بیانگر نتیجه صبر و بردباری گروه اندک طالوت در برابر گروه کثیر جالوت است، که بالاخره در اثر استقامت و اعتماد به خدا و ایمان به وعده های الهی مبنی بر فتح آنان، با کمال شهامت می جنگیدند، و همین اعتقاد سبب شد که در مدت کوتاهی لشکریان جالوت متفرق شده و عقب نشینی کنند. (موسسه فرهنگی هنری جام طهور، ۱۳۹۵: ۱۱۵) و

داوود به تنهایی جالوت آن پادشاه خونخوار و ستمگر را به هلاکت برساند و پروردگار به مناسبت این شایستگی و لیاقت، داوود را سلطنت و پادشاهی موهبت فرمود و او را به تدبیر امور یهود واقف و آگاه ساخت (مشکینی اردبیلی، ۱۳۹۲: ۲۷۳/۱)

۲-۴. پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم

زندگی پیامبران بزرگ مخصوصاً پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم بیانگر مقاومت بی حد و حصر آنها در برابر حوادث سخت، طوفان‌های شدید و طاقت فرسا است، و با توجه به این که مسیر حق همیشه دارای این گونه مشکلات است رهروان راه حق باید از آن‌ها در مسیر الهام بگیرند. مسلمانان معمولاً از نقطه روشن تاریخ اسلام به روزهای تاریک پیشین می‌نگرند و این نگرش که از آینده به گذشته است واقعیت‌ها را طور دیگری مجسم می‌کند که باید خود را در آن روز تصور کرد که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم تک و تنها بود. هیچ نشانه‌ای از پیروزی در افق زندگی او به چشم نمی‌خورد دشمنان لجوج برای نابودی او کمر بسته بودند، و حتی خویشاوندان نزدیکش در صف اول این مبارزه قرار داشتند، پیوسته به میان قبایل عرب می‌رفتند و از آن‌ها دعوت می‌کردند، اما کسی به دعوت او پاسخ نمی‌گفت. سنگسارش می‌کردند آن چنان که از بدن مبارکش خون می‌ریخت، ولی دست از برنامه خود بر نمی‌داشت آن چنان او را در محاصره اجتماعی و اقتصادی و سیاسی قرار دادند، که تمام راه‌ها به روی او و پیروان اندکش بسته، بعضی از گرسنگی تلف شدند و بعضی را بیماری از پای در آورد. گاهی ساحرس خواندن، و گاهی دیوانه خطاب کردند. گاه خاکستر بر سرش ریختند و گاه کمر به قتل او بستند و خانه اش را محاصره کردند. اما با تمام این احوال هم چنان به صبر و شکیبایی و استقامت ادامه داد. (علی پور، ۱۳۹۳: ۶۵)

۳. مبانی مقاومت در قرآن کریم

مبانی مقاومت در قرآن کریم به سه قسم اعتقادی، اخلاقی و رفتاری آمده است.

۳-۱. مبانی اعتقادی مقاومت

مبانی اعتقادی مقاومت به شرح ذیل است.

۳-۱-۱. ایمان به خدا

ایمان به خدا سرآمد باورهای دینی، ریشه همه معنویات، معیار و مبنای ارزش‌های انسانی و حلقه ارتباط با خداست. (زمانی محبوب، ۵) ایمان، به انسان روح ایثار و فداکاری، شجاعت و استقامت می‌بخشد، کسی از مرگ می‌ترسد که معتقد باشد چیزی جز زندگی این دنیا در کار نیست اما کسی که معتقد است زندگی حقیقی تنها در سرای دیگر است از مرگ نمی‌ترسد. این که می‌بینیم در جنگ صدر اسلام و جنگ‌های تحمیلی اخیر رزمندگان دلیر سپاه اسلام ایستادگی بی‌نظیر و شجاعت اعجاب‌انگیزی از خود نشان می‌دادند، و علی‌رغم برتری دشمن از نظر تجهیزات و تعداد نفرات بر آنها غالب می‌شدند همین است که ایمان به خدا از آنها انسانی دیگری می‌ساخت، انسانی که هرگز از مرگ نمی‌ترسد، و شهادت در راه خدا را افتخار خود می‌دید. (موسسه فرهنگی هنری جام‌طهور، ۱۳۹۵: ۶۲۴)

از این رو مقاومتی ماندگار و ثمربخش است که بر مبنایی ماندگار و جاوید ایمان به خدا بنا شده باشد، و مقاومتی که بر این مبنای ماندگار بنا شده باشد و با اعتقاد به انا لله و انا الیه راجعون صورت بگیرد، ماندگار و ثمربخش خواهد بود. در همین راستا قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَمُوا فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (احقاف: ۱۳)؛ کسانی که گفتند پروردگار ما الله است نه ترسی بر آنهاست و نه غمی، آنها اصحاب بهشت اند و جاودانه در آن می‌مانند، این پاداش اعمالی است که انجام می‌داده‌اند.

اینکه نخست سخن از ایمان می‌گوید (قالوربناالله) و بعد استقامت بر جاده صحیح را (ثم) می‌آورد اشاره به این است که چنین عملی نتیجه ایمان است. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۷: ۱۷۵/۶). از این رو مقام معظم رهبری با توجه به آیه ۲۴ سوره ابراهیم پیاپی به این مبنا توجه داده و تصریح کرده است که مقاومت باید بر مبنای ایمان به خدا صورت پذیرد؛ از

جمله فرموده است: «مقاومت هم جز در سایه ایمان^۳ بالله... ممکن نیست ملت ایران [در سایه ایمان به خدا] مثل کوه ایستاد توانست خود را مستحکم و پایدار کند. امروز این شجره طیبه... روز به روز قوی تر [شده است]. ... و این نسخه حرکت مسلمین و پیشرفت مسلمین در دنیای اسلام است (بیانات رهبر در دیدار با ایثارگران و خانواده شهدا، ۱۳۷۶/۵/۲۹) درواقع درخت مقاومت باید در زمین توحید ریشه بدواند تا شاخه‌هایش پرورش یابد و ثمربخش شود.

۳-۱-۲. اعتقاد به امدادهای غیبی و نصرت الهی

رمزو راز اعتماد به وعده الهی این است که تحقق وعده الهی يك سنت تخلف ناپذیر الهی است، طبق این سنت، خداوند امکانات رشد و تعالی را برای همه انسان‌ها از هر نژاد و گروه فراهم می‌آورد (اسرا/ ۲۰)

اگر انسان‌ها راه صحیح بپیمایند و شرایط را برای دریافت فیض و امداد بیشتر مهیا کنند، خداوند، آنان را در راه رسیدن به اهدافشان با کمک‌های تازه خود یاری خواهد کرد (ابراهیم: ۷)

تحقق وعده‌های الهی همواره امید بخش است و مبنایی می‌شود برای استقامت بیشتر و ایستادگی مستمر در برابر دشمنان، انسان مومن با تحقق وعده‌های الهی از چنان روحیه‌ای برخوردار می‌شود که هیچ‌گاه باید و نومیدی را به خود راه نمی‌دهد. خداوند در قرآن سرنوشت شون کسانی را که در مقابل سلطه کفار تسلیم می‌شوند، به روشنی بیان می‌کند و بلافاصله وعده می‌دهد که نگهدارنده و یاری بخش کسانی خواهد بود که ایستادگی کنند و علیه دشمنان به پا خیزند (آل عمران: ۱۴۹-۱۵۰) به فرموده الهی اگر خدا شما را یاری دهد، محال است کسی بر شما غالب آید، این از سنت‌های الهی است (آل عمران: ۱۶۰).

۳-۱-۳. اعتقاد به امتحان الهی

یکی از عقاید مسلمانان وجود حتمی آزمایشات الهی در دنیا برای همه است

«...و نبلوكم بالشر و الخیر فتنه...» (انبیاء: ۳۵)؛ و ما شما را برای امتحان دچار خیر و شر می‌کنیم. خداوند در جای دیگر می‌فرماید: هیچ مصیبتی نمی‌رسد مگر به اذن خدا و کسی که به خدا ایمان آورد خدا دلش را هدایت می‌کند (تغابن: ۱۱). آگاهی و عقیده به این که ما مورد امتحان قرار می‌گیریم و این امتحان از جانب خداوند است، می‌تواند عامل ایجاد مقاومت در انسان برای روبرو شدن با آزمون‌های الهی شود (طباطبایی، ۱۳۶۷: ۱۶/۱۰۲) بدون شک همه حوادث این عالم به اذن خداست، چرا که به مقتضای توحید افعالی در تمام عالم هستی چیزی بدون اراده حق تحقق نمی‌یابد. (مکارم شیرازی، ۱۳۵۳: ۲۴/۱۹۷)

۳-۱-۴. آخرت گرایی

اعتقاد به معاد بینش انسان را از تنگنای دنیا به جهان باقی پیوند می‌دهد و همت او را بلند می‌سازد تا بتواند به آنچه در آن وعده رستگاری داد دست یابد و در مقابل مشکلات و موانع و محروم شدن از لذت‌های دنیوی مقاومت کند (زاهدی تیروهمکاران، ۲۲۱)

۳-۲. مبانی اخلاقی مقاومت

مبانی اخلاقی مقاومت به شرح ذیل است.

۳-۲-۱. صبر

صبر قوی‌ترین یاور در مشکلات و محکم‌ترین رکن در برابر تغییر عزم و اراده است. (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۹/۹۶) در سوره‌ی آل عمران تأکید بیشتری بر این مطلب می‌بینیم: «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَ صَابِرُوا وَ رَابِطُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (آل عمران: ۲۰۰)؛ ای اهل ایمان! [در برابر حوادث] شکیبایی کنید، و دیگران را هم به شکیبایی وادارید، و با یکدیگر چه در حال آسایش چه در بلا و گرفتاری پیوند و ارتباط برقرار کنید و از خدا پروا نمایید تا رستگار شوید.

«اصبروا» دعوت به استقامت و صبر و ایستادگی در برابر حوادث است، که در حقیقت

ریشه سی اصلی هرگونه پیروزی مادی و معنوی را تشکیل می‌دهد و این همان چیزی است که امیرالمؤمنین علی علیه السلام در کلمات قصارش آن را چنین توصیف فرموده است: «وَعَلَيْكُمْ بِالصَّبْرِ فَإِنَّ الصَّبْرَ مِنَ الْإِيمَانِ كَالرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ وَ لَا خَيْرَ فِي جَسَدٍ لَا رَأْسَ مَعَهُ وَ لَا [خَيْرًا] فِي إِيْمَانٍ لَا صَبْرَ مَعَهُ - و بر شما باد به شکیبایی، چه اینکه شکیبایی نسبت به ایمان به منزله سر نسبت به بدن است، در بدنی که سر نیست، و در ایمانی که شکیبایی نباشد خیری نیست.» (نهج البلاغه، حکمت ۷۹). «صابروا» توصیه به صبر و استقامت در برابر صبر و استقامت دیگران است، بنا بر این قرآن نخست به افراد با ایمان دستور استقامت می‌دهد (که هرگونه جهاد با نفس و مشکلات زندگی را شامل می‌شود) و در مرحله سی دوم دستور به استقامت در برابر دشمن می‌دهد. همچنین از این دستور (صابروا) استفاده می‌شود که هر قدر دشمن بر استقامت خود بیفزاید ما نیز باید بر پایداری و استقامت خود بیفزائیم (مسعودی: ۲۲).

رابطه صبر استقامت آن قدر قوی است که برخی، صبر و استقامت را مترادف می‌دانند در حالی که بین این دو تفاوت وجود دارد. در بررسی کاربردهای استقامت و صبر در قرآن تفاوت این دو در این است که استقامت به معنای پافشاری و پایداری در اصل دین و ارزش‌های دینی و عدم انحراف از راه حق و بی‌راهه‌های کفر و شرک و نفاق است که بیشتر بُعد فکری و عقیدتی در آن لحاظ شده است و صبر به معنای شکیبایی در برابر سختی‌های اطاعت و دشواری‌های مصائب و عدم تمکین در برابر طغیان شهوات است که بیشتر در مقام عمل متصور است. (خمینی، ۱۳۸۴: ۲۶۰). هرچه باشد صبر استقامت ملازم یکدیگر هستند انسان بدون صبر هم در جهات مثبت به جایی نمی‌رسد و هم در برابر عوامل منفی قادر به ایستادگی نیست. به همین دلیل کلید اصلی و منشا استقامت و پیروزی صبر است. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۴: ۲۸۸/۲)

۲-۳. عزم و اراده قوی

عزم و اراده قوی منشا پیدایش هرگونه حرکتی است، به طوری که تا اراده انسان به

چیزی تعلق نگیرد و سوی آن حرکت نکند چیزی تحقق پیدا نمی‌کند، از این رو عزم و اراده منشا و مبنای مقاومت اسلامی هست چنانچه همسر فرعون با اراده قوی توانست در محیط فاسد بر مشکلات و سختی‌ها فائق آید و رستگار شود. (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۴: ۸۲/۳) افراد سست اراده و کم حوصله بسیار زود از میدان حوادث می‌گریزند یا در برابر هم مشکلات زانو می‌زنند نه دنیا را بدون صبر و استقامت به انسان می‌دهند خونه آخرت را، به همین دلیل، اقوام و کشورهایی در جهان پیشرفت می‌کنند که اراده قوی تری بر استقامت در برابر ناملایمات داشته باشند. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۴: ۲/۵۱۶)

۳-۲-۳. توکل

توکل از دیدگاه مفسران، تفویض امور به خداوند و تمسک به طاعت او و رضایت دادن به تدبیر او (طریحی، ۱۳۷۵: ۲۸۷/۵) که مایه پایداری در برابر سختی‌هاست. داشتن عقیده‌ای راسخ در رسیدن به هدف و ایمان همراه با واگذاری امور به پروردگار و اعتماد به او از مبانی موثر در دست یابی به مقام استقامت از جمله جنگ با کافران است (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۹: ۳/۲۰۵) یا سپردن امور به او همراه انقطاع از اسباب و علل ظاهری و اعتماد به او بعنوان سبب حقیقی و مرجع همه اسباب است (طباطبایی، ۱۳۶۷: ۲۵/۱۸) انسان با توکل به ذات مقدس خداوند کم‌ترین واهمه‌ای از توطئه‌های دشمنان ندارد، هر چند قوی و نیرومند و سرسخت و لجوج باشد. این خود نشان می‌دهد که توکل بر خدا تا چه اندازه به انسان شجاعت و شهامت و پایداری و استقامت می‌بخشد (مکارم شیرازی، ۱۳۸۴: ۲/۲۶۰).

انسان هر چقدر تنها باشد اگر توکل بر خدا داشته باشد. مشکلی ندارد چرا که خداوند رب عرش عظیم و دارای قدرت بی‌ظیر است، قدرتی که قدرت‌های ناچیز بندگان در مقابل آن اثری ندارد. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۴: ۲/۲۶۶) البته توکل و اعتماد به خدا نباید به گونه‌ای معنا شود که با این سنت الهی منافات داشته باشد، بر این اساس از یک سو به کارگیری اسباب و وسایط برای رسیدن به نتیجه، خود نوعی از ایمان به خداوند است زیرا او بندگان

را به این مسیر هدایت فرموده است و از سوی دیگر نباید این اسباب را منشا اثر دانسته، نتیجه را به آنها مستند بدانیم بلکه مومن، خداوند را موثر واقعی می داند؛ ولی هیچ گاه از تلاش برای رسیدن به نتیجه دست ب نمی دارد (آقامیری، ۸).

۴-۲-۳. عدالت

عدالت از آن جهت از مبانی مقاومت محسوب می شود که برخی عدالت اجتماعی را در زندگی تجلی خدا و توحید اجتماعی می انند (مطهری، ۱۳۹۲: ۱۷۴/۲) زیرا با عدالت اجتماعی توحید الهی در جامعه مستقر شده و جامعه از روآوری به انواع افکار انحرافی بازداشته می شود و همین است که پیامبر ماموریت و رسالت خود را اقامه عدالت می داند و امرت لاعدل بینکم (شورا: ۱۵) بنابراین عدالت بعنوان وظیفه اجتماعی نیازمند نفس حکومت های غیر عادلانه و حذف فاصله طبقاتی و منافع محرومان از طریق مقاومت در مقابل زورگویی زورگویان حاصل می شود (یوسفی راد، ۱۳۹۹: ۱۷).

۳-۳. مبانی رفتاری مقاومت

مبانی رفتاری مقاومت به شرح ذیل است.

۱-۳-۳. شب زنده داری

شب زنده داری، از عوامل مؤثر در ایجاد روحیه و پایداری در برابر مشکلات است چراکه شب زنده داری توانایی و ظرفیت بشری را برای دست یابی به استقامت و پایداری افزایش می دهد و شخص را توانا می کند تا در برابر مشکلات و سختی ها مقاومت داشته باشد (ملکیان اصفهانی، ۱۳۴۴: ۴/۴۶۱۱). قرآن کریم در سوره مزمل به رسولش خطاب می کند: یا أَيُّهَا الْمَرْزُوقُ (مزمل: ۱)؛ ای جامه به خود پیچیده. علامه طباطبایی در تفسیر این آیه می گوید: «برای دفع غم و اندوه خود جامه ای به خود پیچیده تا لحظه ای استراحت کند، در این هنگام خطاب شده که ای جامه به خود پیچیده بر خیز، نماز شب بخوان و در برابر آنچه به

تو می گویند صبر کن، همانطور که به عموم مسلمانان سفارش کرده برای مقاوم شدن در برابر ناملایمات از صبر و نماز کمک بخواهند، (استعینوا بالصبر و الصلوه) با این دستور به آن جناب فهمانده که باید خود را در مقابل اندوه‌های بزرگتر و مصائب تلخ به وسیله نماز و صبر مقاوم سازد، نه به وسیله پیچیدن جامه و خوابیدن.» (طباطبایی، ۱۳۶۷: ۲۰ / ۹۴)

یکی از اندیشمندان اسلامی در این رابطه می گوید: کمک گرفتن از خدا به وسیله صبر و نماز برای این است که در حقیقت یآوری به جز خدای سبحان نیست و در کارها، باید ارتباط خود را با خدا حفظ نمود و این، بهترین وسیله برای مقاومت و پیروزی است، نماز که توجه و پناه بردن به خدا است، روح ایمان و مقاومت را زنده می سازد، و به آدمی می فهماند که جایی تکیه دارد که انهدام پذیر نیست. (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۱/۴۵۳). حضرت امام علیه السلام در باب دستاورد شب زنده داری می گوید: «چیرگی روح بر قوای بدن و تقویت اراده که کم کم زحمت آن کم می شود و اطاعت بدن از نفس زیاد می شود، چنانچه می بینیم اهل آن بدون زحمت انجام می دهند» (خمینی، ۱۳۸۴: ۱۲۶)

نتیجه گیری

مقاومت و پایداری اسلامی، بر مبانی استوار است. بدون توجه به این مبانی و تقویت و تقویت آن ها در جامعه اسلامی، پیروزی و موفقیت در برابر دشمنان به دست نخواهد آمد؛ مقاومتی که مبتنی بر ایمان، عمل به دستورات الهی برخواسته از بصیرت، صبر و عزم آهنین و موافق با سنت های الهی و با توکل به خدا و اعتماد به وعده های الهی باشد، منجر به پیروزی خواهد شد؛ هر چند دشمنان قوی باشند زیرا قدرت و ارده آن ها در برابر قدرت و اراده الهی چیزی نیست و خدا هلاکت ستمگران و مستکبران و نصرت مؤمنان را در صورتی که مقاومت آن ها متکی به ایمان و اخلاص باشد، وعده داده است. و در نهایت این اراده الهی است که به همه اراده ها پیشی می گیرد و فائق می شود.

منابع و مأخذ

• قرآن کریم

• نهج البلاغه

۱. ابن عاشورا، محمد طاهر، تفسیر التحریر و التنویر، بیروت، موسسه التاریخ العربی، ۱۴۲۰.
۲. ابن منظور، محمد، لسان العرب، جلد ۱۲، بیروت، دارالاحیاء العربی، ۱۴۱۶.
۳. آقا میری، کریم، «نقش توحید در استقامت بر هدف در پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله و یاران همراه در قرآن»، نشریه همایش ملی مقاومت اسلامی از نگاه قرآن، شماره ۱.
۴. بیانات مقام معظم رهبری.
۵. جعفری، سیداصغر، «راهبردهای امت اسلامی برای مقابله با نظام سلطه از دیدگاه امام خمینی رحمته الله علیه»، فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی، شماره ۵، ۱۳۹۶.
۶. خراسانی، علی، «نقش توحید باوری در مقاومت اسلامی از دیدگاه قرآن کریم»، مطالعات علوم قرآنی، شماره ۱، ۱۳۹۹.
۷. خمینی، روح الله، شرح چهل حدیث، چاپ سی و سوم، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۴.
۸. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، جلد ۱۲-۲۷، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۳.
۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، دمشق، دارالقلم، ۱۴۱۶.
۱۰. رضایی اصفهانی، محمدعلی، پرسش های قرآنی، جلد ۳، چاپ دوم، قم، انتشارات پژوهش های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۸۴.
۱۱. _____، تفسیر قرآن مهر، جلد ۱۴، قم، انتشارات پژوهش های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۴۱.
۱۲. زاهدی تیر، اصغر، محمد هادی، امیر ناجی، «بررسی مفهوم مقاومت با رویکرد اجتماعی در آیات قرآن»، فصلنامه مطالعات تفسیری، شماره ۱۰.
۱۳. زمانی محبوب، حبیب، «عوامل موفقیت امت های استقامت کننده»، پرتال جامع

علوم و معارف قرآن، بی تا.

۱۴. سعیدی روشن، محمدباقر، آسیب شناسی جریان های تفسیری، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۹.

۱۵. طباطبایی، محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان (مکارم شیرازی، ناصر)، جلد ۱۶- ۹، قم، بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبایی، ۱۳۶۷.

۱۶. _____، المیزان فی تفسیرالقرآن، جلد ۱۱، چاپ دوم، بیروت، موسسه العلمی للمطبوعات، ۱۳۹۰.

۱۷. طریحی، فخر الدین، مجمع البیان، جلد ۵، تهران، انتشارات مرتضی، ۱۳۷۵.

۱۸. علی پور، لیلا، آثار فردی واجتماعی صبر و استقامت در آیات و روایات، مدرسه علمیه الزهرا علیها السلام خرم بید، ۱۳۹۳.

۱۹. مسعودی، عبدالهادی، روابط اجتماعی از نگاه قرآن، قم، نشر دارالحدیث

۲۰. مشکینی اردبیلی، علی، تفسیر روان، جلد ۱، قم، موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، ۱۳۹۲.

۲۱. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، جلد ۲، تهران، نشر صدرا، ۱۳۹۲.

۲۲. مکارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قرآن، جلد ۲، قم، مدرسه الامام علی بن ابی طالب علیه السلام، ۱۳۷۷.

۲۳. _____، پیام قرآن، جلد ۶- ۲۴، چاپ هفتم، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۷.

۲۴. _____، تفسیر نمونه، جلد ۲- ۲۴، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۵۳.

۲۵. ملکیان اصفهانی، رسول، علم مفاهیم شناسی در قرآن، جلد ۲۷- ۴، اصفهان، مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، ۱۳۴۴.

۲۶. موسسه فرهنگی هنری جام طهور، دایره المعارف طهور، نشر دیجیتالی مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، ۱۳۹۵.

۲۷. هاشمی رفسنجانی، اکبر، فرهنگ قرآن، جلد ۳، تهران، پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن، 1389.

۲۸. یوسفی راد، مرتضی، «دولت اسلامی و ضرورت مقاومت با تأکید بر آموزه های قرآنی»، مطالعات علوم قرآنی، شماره چهارم، بی تا.